वचनं यथेति" प्रोष्ठपदीश्राद्धैकवाक्यत्वात् तत्रैव पूर्वेषां देवतात्वमित्याह। अत्र यत्यवस्तु विश्वे देवाविलुप्तं प्राग्वत्। यत्तु शातातपः "मातुः श्राद्धं तु युग्मैः स्यादेवं प्राङ्सुखैः पृथगिति" तद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धपरम्। यत्र मार्कण्डेयपुराणे "विश्वेदेवविहीनं तु केचिदिच्छन्ति मानवाः" इति तद्भिन्नप्रयोगमातृश्राद्धे विश्वेदेवविकल्पार्थं प्रयोगैक्ये तु देवनियम इति हेमाद्रिः। एतच्च माहपूजापूर्वकं कार्यम्। "अकृत्वा मातृयागं तु यः श्राद्धं परिवेषयेत्। तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः" इति शातातपोक्तेः कौर्मेऽपि "पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैर्गन्धाद्यैर्मूलफलैरपि। पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धमतन्द्रितः बुधः" इति छन्दोगपरिशिष्टे "कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः। पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः" प्रतिमासु च शुद्धासु लिखिता वा पटादिषु अपि वाऽक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः। कुडुम्बेन्नां वसोर्धारां सप्तधारां घृतेन तु। कारयेत् पञ्चधारां वा जातिनीपां न चोच्छ्रिताम्। आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः। षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु श्राद्धदानमुपक्रमेत्"। अत्र सर्वेष्विति ग्रहणात् ग्रहयज्ञ तद्विकारेष्वपि नित्यं श्राद्धम्। "नानिष्ट्वा तु पितॄन् श्राद्धे कर्म किञ्चित् समाचरेदिति" शातातपोक्तेः। इयं च वसोर्धारा तच्छ्राद्धीयानां नियताग्नेयां त्वनियता। यद्वसं वा खण्ड्योक्तमित्युक्तेः करणे त्वभ्युदयः "यज्ञाम्रातं खयाख्यायाम्" इत्युक्तेः आयुष्याणि "आनो भद्रा इत्यादीनि। षड्भ्य इति मात्रादिलिङ्गोपकल्पनमिति पृथ्वीचन्द्रोदयः। छन्दोगानां षड्दैवत्यमन्येषां नवदैवत्यमित्याशार्कः। अयं तु मतं कौथुमतानुसारिणां मातृमातामहीप्रमातामही इति मात्रा सहैव मातामहश्राद्धकरणात् तद्विषयमिदं षड्भ्य इति। मातरस्तु तत्रैवोक्ताः "गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया। देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः।"

चन्द्रिकायां चतुर्विंशतिमते त्वन्या उक्ताः "तिस्रः पूज्याः पितुः पक्षे तिस्रो मातामहे तथा। इत्येता मातरः प्रोक्ताः पितृमातृः स्वसाऽष्टमी" आद्यां जीवने प्रत्यक्षपूजनम्। मृतानां त्वक्षतपुञ्जेष्विति हेमाद्रिः "ब्रह्मण्याद्यास्तथा षष्ठ दुर्गालक्ष्मणाधिपान्। इत्यादौ पूजयित्वा तु यथान्नान्दीमुखान् पितॄन्। मातृपूर्वान् पितॄन् पूज्य ततो मातामहानपि। मातामहीमतः केचिदुन्मा भोज्यादिजातयः" इति। अत्र द्वादशदैवतस्य देशाचाराद्व्यवस्था। ब्रह्मण्याद्यान्तु "ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा। वाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा षष्ठ मातरः" इत्यपरार्के उक्ताः। अत्र चौडादीनां यौगपद्ये तन्त्रतोक्ता छन्दोगपरिशिष्टे "गणशः क्रियमाणानां मातृभ्यः पूजनं सकृत्। सकृदेव भवेच्छ्राद्धादौ न पृथगादिषु" मातृभ्य इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी। गणशः एकानेकपुत्राणां संस्कारेष्वेकदिने एकदेशकालकर्मैक्यादित्यर्थः। तथा "असकृद्यानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः। प्रतिप्रयोगं नैव स्युर्मातरः सगणाधिपाः" कर्माङ्गत्वावपि कुत्र श्राद्धं कार्यं कुत्र नेत्युक्तं तत्रैव "आधाने क्षोमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च। बलिकर्मणि दर्शे च पूर्णमासे तथैव च। नवयज्ञे च यज्ञाङ्गे वदन्त्येवं मनीषिणः। एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक्" एतेषु प्रतिप्रयोगं नावर्त्तते किन्त्वादौ, एतद्भिन्न सोमयागादौ प्रतिप्रयोगमावर्त्तते एव श्राद्धमित्यर्थः। क्वचिदादावपि निषेधमाह स एव "नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते। न सोष्यन्तीजातकर्मप्रोषितामतकर्मसु"। "विवाहादिः कर्मणीय उक्तो गर्भाधानं शुद्धमो यस्य चान्ते। विवाहादावेकमेकान्तु कुर्याच्छ्राद्धं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात्"। सोष्यन्त्या आसन्नप्रसवायाः "सोष्यन्तीमभ्युक्षेत्युक्तं कर्म। कालावनोक्तस्य श्राद्धस्य पाकस्य प्राधान्यात्तस्य च "जातश्राद्धे न दद्यात्तु पक्वान्नं ब्राह्मणेष्वपीति" निषेधात् जातकर्मणि नान्दीश्राद्धमित्याशार्कः "आमान्नेन वा कार्यमित्यपि" तेनैवोक्तम्। नौडास्तु जातकर्मण्येव निषेधः पुत्रजन्मनिमित्तकं तु कार्यमेव "जन्मन्युपनयने" इत्युक्तेः "नैमित्तिकमथो मध्ये श्राद्धमभ्युदयात्मकम्। पुत्रजन्मनि तत्कार्यं जातकर्मसमं नरैरिति" मार्कण्डेयपुराणाच्चेत्याहुः। हारलतायां श्राद्धविवेके चैवम्। एतेन जातकर्मणि कालान्तरे श्राद्धनिषेधो न पुत्रजन्मदिने इति वाचस्पतिमतं परास्तम्। अत्र निषेककाले इति वचनात् गर्भाधाने न निषेधः "निषेककाले सोमे च सीमन्तोन्नयने तथा। एवं पुंसवने श्राद्धं कर्मार्हं विधिवत्कृतम्" इति पारस्करः। प्रोषितेति "प्रोष्यैत्य गृहानुपतिष्ठते पुत्रं ब्रह्म जपतीति" विहितं कर्म विवाहादिगर्भाधानान्तो यो गृह्यप्रवेशचतुर्थीकर्मादिकर्मसमूह उक्तः सूत्रकारेण तत्रापि प्रतिकर्म नेत्यर्थः। अन्येऽपि कृषामियोगादयोऽपवादविषयास्तत्रैव